

Bredase Oranje-sprokkels

door

ROB VAN ROOSBROECK

Bij het samenbrengen van gegevens voor een nieuwe, uitgebreide en meer kritisch biografie van Prins Willem I van Oranje viel het mij op, dat weinig bijzonderheden worden meegedeeld over de intrede van de prins met zijn jonge vrouw, Anna van Saksen, in zijn stad Breda, op 4 oktober 1561; evenmin over de inhuldiging van zijn derde echtgenote, Charlotte van Bourbon, op 15 oktober 1577. Over deze beide „incoempsten” van Oranje’s echtgenoten volgen hieronder enkele gegevens.

De geschiedenis van Oranje’s tweede huwelijk is voldoende bekend. Op 24 augustus 1561 hield de prins zijn indrukwekkende intocht in Leipzig en werd er in de echt verbonden met de zeventienjarige prinses Anna van Saksen. De spanningen rond dit huwelijk gerezen worden door verschillende historici uitvoerig belicht. Op 1 september verliet de prins met zijn huisvrouw de voorname stad Leipzig en begaf zich over Vach, aan de grens van Hessen, naar Fulda (12 september) en reisde naar Dillenburg, waar hij enkele dagen in het „vaderhuis” verbleef. Daarna ging de reis verder over Mainz (19 september) naar Dusseldorf (29 september). De prins hield zijn intrede te ’s-Hertogenbosch op 3 oktober; hij ontving er drie aam wijn, „als hy met synder prinsesse uyt Duytsland duer dese stadt passeerde”.¹

De plechtige intrede te Breda had plaats op 4 oktober.² Inderdaad zijn over deze intrede geen bijzonderheden gepubliceerd. De stadsrekeningen van Breda brengen evenwel enkele belangrijke aanduidingen, die ons toelaten een beeld van de inhuldiging te schetsen. Er is in de rekening van 1561 een speciale rubriek ingericht voor de uitgaven die verband hielden met de „vyeringe” bij de thuiskomst van de prins met zijn gade, de „genad. tweede huysvrouwe vuyt Duytschland”. Was de prins in ’s-Hertogenbosch reeds met een geschenk vereerd, voor Breda lag de verhouding toch geheel anders. De prins — de genadige heere genoemd — werd er feestelijk en hartelijk gehuldigd en er werden geen kosten

gespaard, al moest men ook elders de „gerede” penningen daarvoor gaan lenen. De weg van de stadsgrens tot aan het kasteel werd omgevormd tot een feestelijk decor, dat ons herinnert aan de introitus van vorsten en hertogen in zo menige Brabantse stad. Alleen ontbreken hier de vele „gesellen van den spele”, die zo vaak bij dergelijke plechtigheden ten tonele verschijnen. Maar voor het opvoeren van een spel was het late uur niet geschikt. Toch hadden de „gesellen” ook een aandeel in de viering.³

Er werden wel 260 zuilen of kolommen opgericht, van het Gasthuis-einde tot aan het kasteel, dat de „borght” wordt genoemd; deze zuilen werden van speciale basementen en hoofden (kapitelen) voorzien. Natuurlijk moesten ze beschilderd worden, evenals de „berden”, het hout dat voor de friezen en lijsten werd gebruikt. Vanzelfsprekend kwam er ook een triomfpoort „in ’t beginnen van de baillye” — de baelge of baelgie is het rechtsgebied van de baljuw van de stad, vermoedelijk waren aan de grens daarvan slagbomen aangebracht —, ook hiervoor waren friezen en lijsten nodig. Veel „cleyne tortsschen” (toortsen) werden op de baillye (de slagbomen!) en aan de triomfpoort vastgenageld; men had daar acht toortsen van pek nodig om de andere kleine te ontsteken.

Er moesten ook vier prenten worden gesneden, één met het wapen van de prins, een andere met de wapens van de prins en de prinses, één met het stadswapen en tenslotte één om de „verssen oft carmina” van Frans Camotz — de schoolmeester en dichter Franc. Camocius — en van schepen Adam van de Keessele „totten willecomme” in te schrijven. Er moest hout worden gezaagd waarop die prenten werden vastgelijmd. Bovendien moesten er nog vele andere „wapenen en compertementen” worden gedrukt en geschilderd. Wanneer wij ons de afbeeldingen van een vorstelijke introitus in een Brabantse stad herinneren, kost het geen moeite ons het beeld van deze Bredase intrede voor ogen te toveren.⁴

Ook veel trommelslagers en pijpers kwamen eraan te pas en hele troepen voetknechten. Jordaen van Mechelen en zijn gezellen waren als trommelaars en pijpers werkzaam bij de aanwerving en oefening van het voetvolk en natuurlijk ook bij de intrede zelf. Maar Jordaen en zijn mannen volstonden niet; men moest ook de hulp inroepen van Hansken Keurvelt en bovendien nog een zestal andere befaamde „spelers met hun

gesellen" aanwerven om bij de monstering en vooral bij de intrede het geheel op te luisteren. Vooraan troonden als „speellieden" Gielis de Wynt, de trompetter uit Antwerpen, en de Bredase stadstrompetter Lancelot van Hulsel, die „te peerde" reden. Aan de uitrusting van deze speellieden was veel zorg besteed: ze hadden allen een bijzondere kledij en droegen daarbij rode sluiers, franjes in rood en wit en ook „vaenkens" waarop het stadswapen was geschilderd. De „kasacken" van de trompetters, de „corden" (tressen) en „liscnoppen" (stoffen knopen) worden in de rekening niet vergeten. Maar de trompetter uit Antwerpen moest wel drie of vier dagen op de inkomst wachten, want de dag waarop de prins zou arriveren, was niet zo precies meegedeeld: er zullen wel speciale koeriers mee gemoeid zijn geweest.

De voetknechten moesten natuurlijk krijgshaftig verschijnen. Daarom haalde de voerman 60 harnessen en 54 „ringkeulders" (maliënkolders) die men te Antwerpen had gehuurd en die na afloop per schip werden terugbezorgd. Deze voetknechten moesten verder met licht bier worden gelaafd, evenals „die van Teteringen", toen zij de weg „effenden" in de „heusenoutse ackers", waar de voetknechten verbleven.

Men betaalde ook 2485 „joyen" — guirlanden, festoenen, slingers — die aan elkaar werden gebonden (want ook het benodigde lijngaren wordt afgerekend). Origineel — en toch weer zo aktueel — was de versiering met 5000 „Auraengenappels" die tussen de festoenen werden bevestigd; ze waren te Antwerpen gekocht. Tevens werden er „enigmata" en taferelen — traditie bij iedere introitus — opgehangen. Voor de borghthing het tafereel van de „woeste werelt", bovendien prijkten er 89 verschillende epigrammen „met groote letteren" geschreven.

In de optocht marcheerden bij de heren van de Wet en de Tienmannen ook de schuttersgilden: de rekening noemt speciaal de „gesworenen" van de oude schutten (deze hadden een nieuw vaandel) en die van de kolveniers; ze trokken tezamen op. Doch ook de schutterij van „de Hadijck" en die van „Ghinnikens eynd" en het volk van de „Vreughden-dalers" waren van de partij en uiteraard de „camere van den Auraengienboom". Ook het Brouwersambacht was aanwezig: het bracht voor deze viering speciale kosten in rekening. „Onse jongen heere", prins Philips Willem, ging mee in de stoet, geleid door de schout van Etten, zijn luite-

nant, die een speciaal „velttecken” voerde, evenals de vier „hopluyden” van de voetknechten.⁵

Maar de nauwkeurig opgetekende uitgaven voor al deze posten worden verre overtroffen door de kosten van het geschenk waarmee men de prinses wilde vereren. De bedoeling was dat men haar een „costelyck juwel” zou aanbieden, waartoe drie afgevaardigden van de Wet naar Antwerpen reisden om aldaar, geassisteerd door de Antwerpse goudsmid Herman van Mechelen, het beste en meest passende geschenk uit te zoeken. Blijkbaar was dit geen gemakkelijke opdracht: wel drie dagen heeft men besteed aan zoeken en kiezen. Het stuk mocht ongeveer 2400 Rijnguldens kosten. De keuze viel tenslotte op „twee costelycke silvere vergulde stoopen” die tezamen „honderd marck twee onschen ende zes engelschen” wogen. En elk ons kostte 3 Rijnguldens. De Bredase goudsmid Peter Rychout Loven, „goutsmit voir der borgt” maakte hiervoor uit „fijn silver” nog twee schildekens, waarop het wapen van de stad was gegraveerd.

Het was allemaal schitterend. Maar het moest ook betaald worden. En de opdracht luidde „met gereden gelde”. Maar juist dit gerede geld was niet beschikbaar. Daarom maakte men de reis naar Antwerpen met een omweg langs de abdij van Tongerlo, waar meester Scheelen ervoor zorgde dat aan de afgevaardigden van Breda 3000 Carolusguldens werden overgemaakt. En omdat deze brave priester „haestelyck” deze penningen had bezorgd, mocht de Bredase goudsmid hem een zilveren schaal met tien vorkjes bezorgen. De drie afgevaardigden van de stad waren zeven dagen onderweg geweest (met drie rijpaarden) en hadden ook te Tongerlo het een en ander verteerd: de rekening van de teerkosten — met wijn — liep nogal hoog op. Trouwens reeds op 12 augustus was Adam van den Keessel naar Tongerlo gereisd in verband met de lening.⁶

In de uitgaven wordt niets vergeten: ook niet dat de twee stopen in een „mand met boomwolle” werden verpakt, en evenmin dat de boer Clause Jaspers enige schade had geleden door de aanwezigheid van de voetknechten in Heusdenhout. Hij woonde aan de weg: men had de route van de intocht gelegd door de akkers, over zijn veld „aen de steenwech”, en een mesthoop die daar lag, was vermoedelijk uit elkaar getrapt. Tenslotte waren er nog kosten voor „pampier, salpeter, lym en

spiegelharsch". Het gehele budget bedroeg de som van 3338 Rijngulden.⁷ Vier jaar lang werd „een gerecht vyerendeel" van de helft der kosten van de stopen — gerekend op 2800 gulden — afgehouden van het bedrag van de bede dat de stad aan de heer te betalen had. Reeds in 1561 geschiedde de eerste afhouding „nae den ouden hercomen . . .".⁸

Hoe dan ook, de intrede was feestelijk ontworpen en na afloop daarvan werden in het slot van de prins de festiviteiten met zijn trouwe vrienden voortgezet. Die trouwe vrienden zullen wij in de loop van de volgende jaren nog vaak in het slot ontmoeten. In de stadsrekening van 1564 worden ze nog genoemd: op 5 november is de prins te gast geweest op het stadhuis met graaf Lodewijk van Nassau, met de heer van Brederode, met mijnhere van Hoogstraeten en met veel andere goede heren Zij vormden de kring der getrouwen tot aan het bittere eind!

Over het doopfeest van de zoon Maurits, die eind 1564 in het kasteel werd geboren en eerst in februari 1565 plechtig werd gekerstend, brengen de stadsrekeningen geen aanwijzingen. Wel vermelden de stadsrekeningen voor 16 augustus 1565 de uitgaven van een eetmaal „doen de stadt den jongen heere, den prince, genoet hadde". Het betreft hier de elfjarige prins Philips Willem, die later (in 1568) gevankelijk naar Spanje zou worden gevoerd.⁹ Aangaande de doopplechtigheid van de op 8 december 1564 te Breda geboren zoon beschikken wij echter over het verslag van een aanwezige vreemdeling, de afgevaardigde van de keurvorst van Saksen, raadsheer Abraham Bock. De doop had plaats op 4 februari, naar Brabantse traditie om 4 uur in de namiddag. De Saksische en Hessische verwanten waren uitgenodigd, doch bleven afwezig (vermoedelijk wel wegens de „katholieke" doop). Maar, aldus de raadsheer, vele adellijke vrienden van de prins waren verschenen. Het feestelijk karakter van de plechtigheid maakte op deze man diepe indruk. De afgevaardigden van de Bredase magistraat en de vertegenwoordigers van de ambachten, allen in zwarte tabbaarden, stonden opgesteld langs de weg die leidde van de kamer van de prinses naar de kapel; zij droegen een toorts in de hand en vormden aldus een haag van lichten. De plechtigheid duurde van vier tot zeven uur en werd gevolgd door een uitgebreide maaltijd. De raadsheer werd getroffen door de 93 gerechten die

ter beschikking stonden van de gasten en maakte hiervan een inderdaad imponerende lijst op: „Ungeuerlich vorzeichnis, welcher gestalt der Printz zu Uranien uf der Kinttauf auch vor und nach derselben mutatis mutandis speisen lassen . . .”. Waarbij wij toch aantekenen, dat de prins op dat moment diep in de schuld zat.¹⁰

We kennen intussen de tragische ontwikkeling van de verhouding in het gezin van de prins. De eerste brieven van de prinses aan haar verwanten dadelijk na de aankomst, klinken optimistisch, al blijkt dat er reeds in september, bij de terugkomst na de bruiloft, te Dillenburg spanningen waren gerezen, die het bezoek van Oranje's moeder aan Breda, nog in oktober, moeten verklaren. Tenslotte mogen wij niet vergeten dat Anna van Saksen, zoals haar grootvader terecht getuigde, amper 17 jaar oud, nog een kind was.

De sfeer op het Bredase slot was niet te vergelijken met de sfeer van een lutherse residentie, zoals de prinses die in Dresden of Leipzig had gekend. In verschillende brieven van de prins aan zijn familieleden lezen wij immers, dat er op het slot duchtig feest was gevierd, waarbij de drank niet ontbrak. Een aanduiding voor die bijzondere sfeer mag het zijn, dat twee Saksische jonkvrouwen, die de prinses naar haar nieuwe vaderland hadden begeleid en die bij haar zouden blijven als de stem van de heimat, reeds na vijftien dagen het slot verlieten. In een schrijven uit: „Prada in Prawant” van 24 oktober 1561 lezen wij dat de meisjes naar huis terugkeren, omdat zij zich in de sfeer van het kasteel niet kunnen thuisvoelen en „sonderlich sich nicht wollen küssen lassen”. Daarom worden ze door de anderen veracht. Maar, zo schrijft de hofdame, ook uit Leipzig meegekomen, de meisjes hebben zich als „ehrliche Jungfrauen” gedragen. De hofdame zelf wilde ook niet langer blijven: na een half jaar verliet zij Breda. Wat zeker niet pleit voor de „ingetogen” sfeer van Breda.

Het is hier niet de plaats om het konflikt tussen Willem van Oranje en Anna van Saksen omstandig te behandelen. Maar een paar nieuwtjes uit Breda willen wij in dit verband toch signaleren. Een eerste bezoeker, die reeds in oktober 1561 op het slot verbleef (in opdracht van de Hessische familie) bracht een vrij gunstig verslag uit. De prinses had de

„miskerk” niet bezocht, maar had wel „lusthalber” een bezoek gebracht aan een klooster in de omgeving (vermoedelijk was dit het Norbertinesenklooster). Er was, aldus de korrespondent, in Breda een priester die de misstanden van de papistenkerk aan de schandpaal stelde en grote toeloop kende. Een schrijven van prinses Anna aan haar grootvader, 10 november 1561, en een andere brief van 29 januari 1562 klinken zeer positief: zij zal haar geloof trouw blijven, zó „dass ich es hoffe vor Gott und der Welt zu verantworten . . . und dass E.G. ein Wohlgefallen daran haben werden . . .”.

Het geroddel over de echtelijke spanningen begon al in 1562 en bereikte ook de verwanten. Tekenend is Anna's brief van 18 januari 1563 aan haar pleegouders, de keurvorsten van Saksen, die haar hadden vermaand dat ze zich van toorn en verwensingen moest onthouden. Haar antwoord luidt: „. . . so e.G. etwas von mir hört, das ich mich nicht recht halt, den ich habe hier nimandt, der es mir saget . . . Mein kindlich herzlieber Herr, der hat mich darzu viel zu lieb mir etwas zu sagen . . .”. Uit deze woorden kan men een gevoel van eenzaamheid wel afleiden. Laat ons echter vaststellen dat de prins zich met andere problemen bezig hield, meer in Brussel dan in Breda vertoefde en einde 1562 een reis naar Frankfort ondernam.

Andere brieven van de prinses uit Breda lijken zeer normaal en vol liefde en dankbaarheid voor de Duitse familie. Een schrijven van 9 februari 1565 uit Breda bevestigt de indruk van haar eenzaamheid (dit na de doopplechtigheid van haar zoon Maurits). De in Breda aanwezige Duitse raadsheer zou een en ander wel aan de familie vertellen, want alles te schrijven — aldus de prinses in haar brief — zou te veel tijd vragen. Ook nu richt zich de klacht op het ontbreken van een vertrouwd persoon: „. . . das ich nicht so vil als einen menschen bei mir soldt haben, der mich mit treuen meindte (maant!)”. Ze wil zwijgen over „die schme (schmäh, smaad) - und schendt wordt, so ich thaglich muss horen und leiden . . .”. Het ergste is nog wel dat de twee schuldigen — graaf Lodewijk van Nassau en de katholieke hofmeester Wiltperg, die zij herhaaldelijk beschuldigt van onhebbelijkheid — nu ook worden gesteund door de prins, die zich tegen haar kant, alhoewel hij haar toch moest beschermen: „. . . so die weil ich hier in diese landen niemandt habe,

dar ich einen throst oder zuflucht mocht zu haben als allein zu meinen Herren . . .". De familie van de prins, zijn zusters, die hier herhaaldelijk verblijven, kunnen ook niet het vertrouwen winnen van Anna van Saksen, die zij „die Person" noemen! Zij meldt nog uit het kasteel: er is „ . . . niemand als e.g. (haar familie) der ich einigen throst mocht bei suchen . . .".¹¹ Deze duidelijk aan de dag tredende gevoelens van eenzaamheid wijzen er wel op, dat, in strijd met bepaalde beweringen, op het slot te Breda geen Duits, luthers predikant zal hebben vertoefd. Deze zou haar stellig hebben kunnen beïnvloeden. Het blijkt evenwel dat de prinses onder invloed van het leven aan het Bredase hof, haar geloofsleven had opgegeven

Een verklaring voor de „wuftheid" van dit hof is niet moeilijk te vinden. De brieven van de „groten", de zeden en gewoonten van de „seigneurs", zelfs van een kardinaal Granvelle, wijzen op een leefklimaat, dat niet erg stichtend was. Op deze regel maakte Anna's gemaal, zoals uit enkele brieven wel blijkt, geen uitzondering. In verband met Anna van Saksen herinneren wij aan het antwoord dat de prins, na de bruiloft te Leipzig, had gegeven aan Anna's stiefmoeder. De prins gaf te kennen dat alle stichtelijke lektuur achterwege kon blijven en dat hij liever zou zien dat de prinses de voor die tijd reeds befaamde roman „Amadis de Gaule" ter hand zou nemen. „Amadis de Gaule" was het verhaal van de beruchte Chevalier du Lion, trouw in de liefde en in de strijd. Het boek behoorde tot een vorm van literatuur die wij al in de Boergondische tijd rijkelijk zien ontluiken. Een ander boek dat in dezelfde geest het avontuur preekte en nog wel iets darteler, gewaagder en „onzedelijker" was, heette de „Cent nouvelles nouvelles"; het was een bundel vertellingen in de geest van de Decamerone van Boccaccio.

Wanneer in oktober 1572, in verband met het onderzoek naar de schuldige verhouding van prinses Anna met Jan Rubens, de afgevaardigden van graaf Johan van Nassau de prinses op het slot Beilstein ondervragen, willen ze ook de boeken zien wier invloed haar tot deze lichtzinnige en schuldige handelingen kan hebben gebracht. Men vindt in haar boekenschat inderdaad 4 delen Amadis de Gaule in het Frans en 2 delen in het Spaans! De heren die het onderzoek instelden, kenden het gevaar van deze lektuur. De boeken werden in de kelder achter slot

gezet. In het „Nachlassinventar” van de prinses, opgemaakt 6 juli 1579, worden de boeken niet meer genoemd. Blijkbaar had de lezing van deze werken en ook de invloed van het hofleven de prinses in het spoor van Amadis de Gaule gelokt.¹²

Breda en het kasteel kwamen natuurlijk meer op het voorplan naar aanleiding van de vredesonderhandelingen en, na de Pacificatie van Gent, door de besprekingen met de afgevaardigden van de Staten-Generaal, die de prins te Dordrecht en later te Geertruidenberg bezochten. Over het onthaal van deze heren leveren de stadsrekeningen wel enkele gegevens.¹³

Tot januari 1577 had Breda de Spaanse overste Francisco Verdugo als stadsvoogd gehad. Maar deze vertrok met zijn Spaanse manschappen naar Maastricht en binnen Breda lagen nu drie vendels Duitse voetknechten onder het bevel van de overste H. J. Kastel (of: Castel), luitenant van de kolonel baron G. von Friendsperg. Na de furie te Antwerpen waren deze troepen op een vreemde wijze naar Breda opgerukt. Drie benden die nog buiten de stad lagen en van de magistraat reeds een som gelds hadden ontvangen om de baronie te verlaten, wachtten op een gunstige gelegenheid om zich ook binnen Breda te vestigen. Dit gelukte hun: op 15 augustus rukten ze met vliegende vaandels de stad binnen, trokken naar het kasteel en eisten van kolonel Von Friendsperg, die op het Bredase slot zijn intrek had genomen, betaling van de achterstallige soldij. Gebeurde dit niet, dan zou er geplunderd worden.

Dit was de methode van al de „furies”. De benden traden driest op tegen de drossaard, zetten de magistraat onder druk en eisten betaling. De overheid besloot daartoe en zag zich derhalve verplicht van de burgers zilver en tin te vorderen om hiervan het dringend noodzakelijke „noodgeld” te slaan. Breda kende nu een zware tijd. Gedwongen door de opstandige benden werden de burgers verplicht ter versterking van de stad aan de wallen te werken, toen Staatse benden onder het bevel van graaf Hohenlohe begonnen met het beleg van de stad. Op 4 oktober was Breda eindelijk in het bezit van de Staten-Generaal. Baron Von Friendsperg werd in „het grote Hert” geïnterneerd en de stad moest dagelijks zes stuivers voor zijn kostgeld betalen.

Dat het er nu met de stedelijke financiën erg berooid uitzag, laat zich begrijpen. Dit verklaart dan wel het sobere karakter van de plechtigheid bij de inhuldiging van prinses Charlotte de Bourbon. Zo groots als de introitus was van prinses Anna van Saksen, zo burgerlijk was de ontvangst die in 1577 in de amper bevrijde en geheel ontredderde stad werd bereid voor de derde echtgenote van prins Willem, Charlotte van Bourbon.¹⁴

Het was in het algemeen geen tijd om te feesten. Nog in juli 1577 meldt Marnix van Sint-Aldegonde aan graaf Johan van Nassau, dat alles „panche du tout verz le renouvellement de la guerre . . .”. Uit Brussel bericht hij nog dat de Calvinisten er worden gehaat: „la cause de la religion est merueilleusement haye et suspecte par tout”, en ook de prins is er niet erg gewild, want men vermoedt dat met hem ook de nieuwe religie haar intrede zal doen.¹⁵

Eerst in september, na vrij rumoerige dagen, besloten de Staten-Generaal, gedreven door de wensen van de Brusselse burgerij (en deze gesteund door het bewerkte „volk van de straat”) de prins uit te nodigen, als lid van de Raad van State, naar Brussel te komen. Het gezantschap van de Staten dat deze wens moest overbrengen, reisde langs Breda om de prins te Geertruidenberg te treffen. Hier verbleef hij met zijn familie, ook met de kinderen van de vorige huwelijken, die graaf Johan uit Dillenburg naar Holland had begeleid. Toen hij op 17 september Geertruidenberg verliet om de reis naar Brussel te ondernemen — eerst naar Antwerpen, dan naar Brussel — werd hij een eindweegs vergezeld door zijn echtgenote, zijn broer graaf Johan en zijn familie. Terwijl de prins te Brussel vertoefde, zou prinses Charlotte haar intrede in „hare stad” Breda houden.¹⁶

We moeten wel bedenken dat de prins in een minder gunstige toestand verkeerde dan in 1561 en dat ook de prinses van Bourbon in voorname niet kon worden gelijkgesteld met Anna van Saksen; en zulks stellig niet op financieel vlak. In 1561 had men te doen met een overmoedige, stralende prins van Oranje, lid van de Raad van State, stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht, de onbetwiste „voornaamste, eerste” vertegenwoordiger van de „groten”, vertrouweling van de landvoogdes, verder een souverain prins die een voorname staat voerde en

regelmatig op het slot zijn adellijke vrienden ontving. De prins is nu een heel stuk ouder geworden; wij kennen zijn antwoord aan de graaf van Aarschot: „sum calvus et calvinista . . .”. De zware zorgen houden niet op. Financieel is de prins aan de grond: de Staten van Holland, noch de Staten-Generaal hebben hem iets te bieden: een zware schuldenlast drukt op de Staten van Brabant en ook Breda heeft daarmee te maken. Er worden immers met het oog op de oorlog met Don Juan zeer zware verplichtingen op alle steden gelegd.

Breda had zelf in de voorafgaande jaren Spaanse soldaten te herbergen en te onderhouden gehad: de bekende overste Verdugo stelde toen, zoals blijkt uit de stadsrekeningen, vrij hoge eisen. Toen daarna de strijd tussen de Staten-Generaal en de legers van Don Juan scherpere vormen aannam, werd Breda in staat van verdediging gebracht en de magistraat kreeg de zware last mee te helpen aan het bouwen van de wachthuizen, enz., die daarvoor nodig waren. Daarbij kwamen nog de hoge rekeningen voor de inkwartiering van de Spaanse soldaten bij de burgers en elders; bovendien moest er veel achterstallige soldij worden betaald.

Maar in oktober 1577 kon men dit alles weer gaan vergeten. Het leger van de Staten-Generaal had zich na 4 oktober in Breda genesteld. De overste van Staatse zijde was nu graaf Philips van Hohenlohe, die op Ypelaar woonde; later huwde hij de oudste dochter van Prins Willem, Maria, gravin van Buren. Waarschijnlijk heeft de eerste ontmoeting met Oranje's dochter te Breda plaats gevonden.¹⁷

De intrede van Charlotte van Bourbon geschiedde op 15 oktober 1577 (en dus niet op 11 oktober, zoals ons door Blok en andere historici wordt meegedeeld).¹⁸ In de stadsrekeningen is een speciale rubriek geopend voor de uitgaven van deze „Incoempste van de gen(adighe) vrouwe de hertochinne van Montpensiers, princesse van Oraengnien . . . ter sake van de vieringhe ende ander triumphen die men hare Gen. bewesen heeft int incomen binnen Breda den 15 oktober 1577”. Vooraf was een ruiter naar Geertruidenberg gereden om precies ingelicht te worden over de „coempste” van de prinses en nog op 15 oktober hadden de heren van de magistraat overleg gevoerd over de laatste schikkingen.¹⁹

Omdat het wintertijd was en de duisternis vroeg intrad, moest de allergrootste zorg worden besteed aan de feestelijke verlichting bij de incoempste. Er werden dus zeer veel „pecktonnen” gehuurd en aangekocht, voor een deel te Dordrecht, voor een deel ook van de „vetwariers ofte cremers” en van de schippers in de stad. Het waren er ca. 300. Daarbij kwamen dan nog, door verschillende handelaars te leveren, ruim 3000 toortsen. Ook had men tonnen „rijsselse” teer nodig en daarnaast nog 50 potten teer, die tevens voor het kasteel zouden worden gebruikt. Voor de pektonnen moesten zeer veel „elsen staken” worden aangeschaft.

De muzikale oplichting moet mager worden genoemd als we ze vergelijken met die van de spelers en hun gezellen in 1561. De rekening vermeldt alleen dat de trommelslager is opgetreden en dat de koster heeft „geluyt de groote clocke”.

Er is wel heel veel hout gebruikt voor de versiering, en de schilders hebben enkele drukke dagen gehad. Verscheidene dekors werden gemaakt en de schildershulp was ook nodig om de „diversche wapenen van landsheeren te vernissen ende te repareren”. De afrekening laat niets in het onzekere: zelfs de „eerden teylkens” om de verf in te doen worden niet vergeten. Een speciale post betreft het loon van de schilder die gewerkt heeft aan „seker poorte triumphael” en aan nog andere partijen. Er is zeer veel getimmerd. Op verzoek van „den geselschappen van den cameran van den Araengeboom” heeft een leverantie plaats van „sperren, deelen, beschuetsel, bort” en ander houtwerk voor „vieragie”; een schrijnwerker heeft diverse panelen gemaakt voor de verschillende „poorten van triumphhe”. Ook het hout voor de vierage dat de camere van Vruenchendael nodig had, staat opgetekend. Ten behoeve van „die van Vruenchendael” moest achteraf nog de huur worden betaald van een oud zeil: de Vruenchendaelers hadden in de Brugstraat, bij „den Mori-aen”, een poort opgericht met een schilderij. „Soe men meynde” zou de intocht daarlangs komen. Blijkbaar gebeurde dit niet. Maar om te voorkomen dat de regen het schilderstuk onbruikbaar zou maken, had men er een zeil over gespannen.

Nooit ontbreekt de afrekening van de drank voor de arbeiders. Trouwens er werd ook te Teteringen geschonken aan de burgers die de

prinses tegemoet waren gereden. Tenslotte: ook het grof geschut deed zich horen; uit de stadspoedertoren — de toren van de oude Ginnekenbrug — werd het benodigde buskruit aangevoerd.

Daarmee is dan in grote lijnen het beeld geschetst van deze „incoempste”, een echt bescheiden viering, waarvan wij ons aan de hand van deze verschillende uitgaven enigszins een voorstelling kunnen vormen. Er zijn overigens nog enige posten te vermelden die het beeld kunnen vervolledigen. De prinses kwam uit Geertruidenberg, maar met het vervoer schijnt niet alles te hebben geklopt; althans Breda liet een coertswaghen” herstellen (nieuwe riemen voor de hangwagen), die de prinses tegemoet moest rijden naar Geertruidenberg. De prinses werd begeleid door „seker getal van borghers” uit dit stadje; deze werden door de magistraat onthaald in de taveerne „in den groenen schilt”. De burgemeesters, die meegekomen waren, werden op stadskosten beschonken met een „aeme rijnschen wijns”. Uit Dordrecht vermoeden wij — daar hadden immers de prins en zijn gade nog onlangs gewoond (de rekening vermeldt: uit Holland) — kwamen 4 hellebardiers met een vrouw en een jongen: zij brachten per schip allerlei bagage en „moebeelen”. De prinses kwam immers met haar „familie” — bedoeld zijn waarschijnlijk de kinderen en hun verzorgsters — en wij kunnen ons voorstellen dat in het Bredase slot van het vroegere meubilair niet veel meer was terug te vinden.

Een belangrijke post op de rekening van de stad betrof nog het vertrek naar Antwerpen van het illustere gezelschap. Reeds tevoren had een uitstapje naar Ypelaar extra-kosten gevorderd. Op 20 oktober had de graaf van Hohenlohe, die lag „opt huys tot Ypelaer” de prinses uitgenodigd. Maar het slot te Breda beschikte blijkbaar niet over paarden, noch over koetsen of wagens. Dus werden door de stad de koetsen gehuurd en de rekeningen daarvan betaald in het kader van de viering. Het vertrek naar Antwerpen, waar de prinses de prins zou ontmoeten, geschiedde op 15 november. Een wagen met twee paarden was bestemd voor de prinses en een wagen met drie paarden voor de familie. Maar men had nog twee andere wagens nodig en ook de wagen van het klooster werd erbij gehaald. Alles werd betaald door de stad. Graaf Johan van Nassau was, vermoedelijk vanuit Dordrecht, naar Breda ge-

komen en wilde nu eveneens naar Antwerpen. De stad bestelde daarvoor de wagens, maar aangezien de hofmeester te Antwerpen slechts 32 stuivers neertelde en de prijs van de rit was gesteld op 7 gulden, bleven de resterende kosten voor de stad.²⁰ Tenslotte had de hofmeester van de prinses (in haar opdracht) aan de stad verzocht dat een 70 à 80-tal burgers de prinselijke stoet zouden konvoyeren tot Antwerpen, ongetwijfeld als veiligheidsmaatregel, want het gevaar van weggelopen en plunderende soldaten was zeer groot. Er werden dus een 80-tal burgers opgekommandeerd. Natuurlijk hadden die tijdens de heen- en terugreis nogal wat „verteert gehad”. De rekening beliep 140 gulden, wat moest worden gerembourseerd.²¹

Wanneer nu al deze kosten van transport en teergeld van het totaal der uitgaven worden afgetrokken, blijkt de incoempste van de hertogin een zuinig afgepaste aangelegenheid te zijn geweest, hetgeen door de tijdsomstandigheden ook wel geboden was.

Opmerkelijk is vooral dat in 1577 aan de prinses geen geschenk werd aangeboden. Bij alle onrust en spanning, zowel te Breda als elders, moet het zoeken naar een passende eregave moeilijk zijn geweest, nog afgezien van de financiële situatie. Toch is er een geschenk gekomen. In het testament van Charlotte, gemaakt op 15 november 1581, wordt geschreven over „la vaisselle de Breda”, hetgeen de veronderstelling heeft opgeroepen dat het hier een geschenk betrof dat door de stad Breda aan de prinses was aangeboden. Niet in 1577, maar achteraf en uiteraard vóór 1581. Inderdaad is „la vaisselle de Breda” het geschenk van Breda aan de hertogin van Monpensier, prinses van Oranje. De rekening van 1578 bewijst dit. Wij lezen daar over „den Present ghepresenteert ende geschoncken aen onze Gen. Vrouwe, de Princesse Charlotte de Borbon, hertochinne van Monpensiers”. Bij de Bredase goudsmeden Elyas Marcus Cornelisse ende Jeremias Maes werd het juweel gekocht; het bestond uit een „zilvere vergult gedreven becker met een waterpote oft vase”, drie vergulde gedreven „copschaelen”, drie vergulde gedreven „copschaelen” (kleiner), drie vergulde gedreven schalen zonder „decxels” en drie vergulde gedreven zoutvaten met deksel. Alles woog tezamen 114 mark en hiervoor moesten 3321 Carolusgulden worden neergeteld. Men hoopte „nae den ouden hercomen” — de oude gewoon-

te dus — de helft van dit bedrag in vier termijnen te korten op de bede voor de prins (wat ook in 1561 was gebeurd). In augustus 1578 werd het geschenk (in een ton!) naar Antwerpen overgebracht door de drossaard, twee mannen van de Wet en twee afgevaardigden van het kollege der Tienmannen. De twee afgevaardigden van de Wet waren de burgemeester Luchtenberch en de thesaurier Geraerds van den Broeck. De drossaard ging met drie eigen paarden, doch voor de anderen werden huurpaarden genomen. Te Antwerpen werd gelogeed in de herberg „Den Jhesus” en „In de Sterre”. De ton met het vaatwerk werd door arbeiders gedragen naar het kasteel, waar de prins was gehuisvest. Zo had de huldiging haar waardig einde gekregen.²²

AANTEKENINGEN

- ¹ Voor de data: Prins Willem van Oranje, Haarlem 1933, p. 403; H. J. P. van Alfen, Dagregister van 's Prinsen levensloop. R. A. van Zuijlen, Inventaris der archieven van de stad 's-Hertogenbosch, 's-Hertogenbosch 1863, p. 728, 7.
- ² Meestal wordt medegedeeld dat de prins eerst op 7 oktober te Breda verbleef. Een brief van de regentes, gericht aan Anna van Saksen luidt: „... vor wenig tagen ... in derselben stat Breda mit guetem gesundt und gluckseliger wolfart ankomen ...”. Deze brief is van 7 oktober; toen wist de regentes in Brussel reeds dat de prins was teruggekeerd. Op 9 oktober beantwoordt de prins het schrijven van de landvoogdes. N. Japikse, Correspondentie van Willem den Eerste, prins van Oranje, dl I, 's-Gravenhage 1934, p. 288-289.
- ³ De stadsrekeningen van Breda vertellen ons hoe de viering verliep: tot in het kleinste detail worden alle uitgaven opgetekend, terwijl bovendien onder algemene kosten voor timmerwerk, uitgaven voor eetmalen (teerkosten), e.a. nog enkele rekeningen verband houdend met de huldiging worden verwerkt. Enkele termen bleven voor ons nog duister, ze houden vermoedelijk verband met lokaal spraakgebruik: bijvoorbeeld „joyen”, wat wij op grond van de samenhang als „festoenen” dachten te moeten weergeven: festoenen die met lijngaren aan elkaar moeten worden gebonden. Als wij lezen over het toneel van de „woeste werelt” dat vóór het kasteel werd opgehangen, menen wij te moeten denken aan een beschilderd doek, dat bij de opvoering van de spelen — in dit geval bij de uitbeelding van bepaalde figuren door de rederijkers — als achtergrond werd gebruikt. De hier benutte gegevens zijn ontleend aan de stadsrekeningen van Breda — anno 1561 —, die bewaard worden op het Gemeentearchief.
- ⁴ Enkele algemene gegevens over de wijze waarop in de 16e eeuw de vorsten werden onthaald o.a. in Van Roosbroeck, „Het 16e eeuwse Antwerpen onthaalt zijn vorsten” in *Periodiek*, 20e jrg., nr. 6, p. 155. De huldiging in 1549 van prins Philips, later koning Philips II, te Antwerpen wordt beschreven door Cornelis Grapheus, kort weergegeven bij F. Prims, *Geschiedenis van Antwerpen* dl VII, Antwerpen 1938, p. 132-133; enkele beschrijvingen o.m. bij E. de Bock, Johan Baptist Houwaert, Antwerpen 1960. De intrede van prins Philips te Antwerpen

- wordt ook uitvoerig beschreven in het beroemde reisverhaal van J. Christ. de Estrella: Juan Christoval de Estrella, *Le très-heureux voyage par le très-haut et très-puissant prince Don Philippe, fils du grand empereur Charles-Quint depuis l'Espagne jusqu'à ses domaines de la Basse-Allemagne avec la description de tous les Etats de Brabant et de Flandre*, trad. J. Petit, IV, Bruxelles 1888. Aanduidingen over huldgingen te Breda: *Geschiedenis van Breda*, dl I, De Middeleeuwen, Tilburg 1952, p. 252 vlg., p. 299. Zie ook: Roeder-Baumbach, *Versieringen bij blijde inkomsten gebruikt in de Zuidelijke Nederlanden gedurende de 16e en 17e eeuw*, Antwerpen-Utrecht 1943.
- ⁵ Betreft hier prins Philips Willem, wiens luitenant de schout van Etten was.
 - ⁶ Stadsrekeningen 1561, f. 150 en f. 124. In 1564 (f. 129 recto) wordt een regeling van de schuld aan de prelaat van Tongerlo overwogen; de rekening van 1565 vermeldt de onkosten die worden gemaakt tijdens de reis van de stadsontvanger Adam van den Keessel naar Tongerlo in verband met de terugbetaling (f. 54 recto); over de terugbetaling van de 3000 Rijngulden: f. 94. Over de onderhandelingen met de abdij (ook over het geschenk dat de abdij aan de prinses wilde aanbieden) zie: A. Erens, *Tongerloo en 's-Hertogenbosch, de dotatie der nieuwe bisdommen in Brabant, 1559—1596*, Tongerlo 1925, p. 184. Over Mr. Peter Scheelen: p. 166.
 - ⁷ In de inventaris van de goederen die in 1567 bij het vertrek van de prins naar Dillenburg worden meegenomen, merken wij dat hieronder worden vermeld: twee kannen met deksels, waarin het wapen van Breda! Zie: Prins Willem van Oranje, Haarlem 1933, p. 279. De inventaris der goederen van de overleden Anna van Saksen (1579) noemt ze niet meer, maar wij weten dat de prinses veel van haar bezittingen (goud, zilver en juwelen) heeft verkocht. Hans Kruse, *Wilhelm von Oranien und Anna von Sachsen, eine fürstliche Ehe tragödie des 16. Jahrhunderts*, in: *Nassauische Annalen*, 54. Band (1934), Wiesbaden 1934, p. 164.
 - ⁸ Over de terugvordering van een deel der uitgaven voor de zilveren bekers zie de stadsrekeningen 1561, 1562, 1563, 1564, kap. over de bede van de genadige Heer, de prins van Oranje; stadsrekening 1561, f. 115.
 - ⁹ Stadsrekening anno 1564, f. 90: onthaal van de vrienden, anno 1565, f. 79: „kosten gedaen . . . 16 aug. doen die stad den jongen heere den prince genoot hadde . . .”.
 - ¹⁰ Hans Kruse, *Geburt und Taufe der beiden frühverstorbenen Kinder des Prinzen Wilhelm aus der Ehe met Anna von Sachsen*, in: *Vereeniging Oranje Nassau Museum, Jaarverslag over 1932*, Den Haag 1933, p. 30.
 - ¹¹ Over de verhoudingen aan het hof van Willem van Nassau in verband met Anna van Saksen: Hans Kruse, a.w., p. 24-44; F. Rachfahl, a.w., Bd II, p. 380 vlg.; P. J. Blok, *Willem de Eerste, Prins van Oranje*, dl I, p. 69.
 - ¹² Rachfahl, a.w., Bd II, p. 126. Hierover: Kruse, a.w., p. 113-114, *Nachlassinventar*, p. 164.
 - ¹³ Stadsrekening anno 1577, f. 135 over het vieren van de vrede met Don Juan; op 16 mei het onthaal van de hertog van Aarschot, van de heer van Grobbendonck (Schetz), van Elbertus Leoninus, met hun familie en dienaars: het eetmaal vindt plaats „in den grooten herdt”; op 13 mei de hofmeester van de prins en sommige leden van de familie; blijkens f. 136, ad 28 mei, wordt te Breda ontvangen de ambassadeur van de koningin van Engeland, die naar Geerttruidenberg reist om het kind van de prins te helpen kerstenen. Het betreft hier de doop van de tweede dochter, Elisabeth, die in Middelburg werd geboren. Bij Blok, a.w., dl 2, p. 84 wordt meegedeeld dat de kleine Elisabeth te Dordrecht werd gedoopt. Dit wordt ook in andere werken over de prins van Oranje overgenomen. Het was Sir Philip Sydney, neef van de graaf van Leycester, die in

- naam van de peetvader, zijn oom Leycester, het kind ten doop hield. Maar uit de stadsrekening 1577 f. 136 blijkt dus dat de doop te Geertruidenberg plaats vond. Het feit wordt bevestigd door een andere aantekening in de stadsrekening f. 230: het betreft de uitgave voor het huren van „tinnenwerck” voor de doop van de dochter te Geertruidenberg. Het „tinnenwerck” bevond zich op het kasteel te Breda. Toen het kasteel door de soldaten onder luitenant Kastel werd bewoond, had deze luitenant het tin voor zijn gebruik gevorderd. Omdat men nu te Geertruidenberg dit tinwerk nodig had en opvroeg, moest de stadsverheid ter vervanging tinnen schotels, enz. huren.
- ¹⁴ Over de zware tijd die het jaar 1577 voor Breda bracht, bericht ons uitvoerig Th. E. van Goor, *Beschrijving der stad en lande van Breda, 's-Gravenhage 1744*, p. 144. Het verhaal van Van Goor wordt rijkelijk toegelicht door de in de stadsrekening vermelde uitgaven. Zelfs wat wij in het verhaal bij Van Goor als anekdote zouden willen bestempelen, vindt bevestiging in de rekeningen.
- ¹⁵ Ph. de Marnix de Sainte Aldegonde, *Oeuvres* (ed. A. Lacroix), Parijs-Brussel 1860, dl *Correspondance et mélanges*, p. 234, brief van Marnix aan graaf Jan van Nassau, 28 juli 1577 uit Brussel.
- ¹⁶ Blok, a.w., dl 2, p. 82 vlg. en vooral p. 92. Data worden verstrekt door H. J. van Alfen, *Dagregister van 's prinsens levensloop*, in: *Prins Willem van Oranje*, Haarlem 1933, p. 442 vlg.
- ¹⁷ Dat de graaf van Hohenlohe Breda genomen heeft op 4 oktober blijkt ook uit de stadsrekening van 1577.
- ¹⁸ Stadsrekening 1577, f. 136, 15 oktober: overleg ten stadhuize met eetmaal: hoe men de prinses zal inhalen.
- ¹⁹ Stadsrekening 1577, f. 213: de uitgaven gedaan bij de inkomste van de „gen. Vrouwe, de hertochinne van Monpensiers princesse van Oraengnien”. De uitgaven betreffen „de vieringhe ende andere triumphen die men hare Gen. bewesen heeft int incomen binnen Breda den 15 octobris 1577”. Overal staat vermeld dat de intrede op 11 Oktober gebeurde. Hier dus, zoals voor de doop van de kleine Elisabeth, brengen de rekeningen de noodzakelijke verbetering.
- ²⁰ Stadsrekening 1577, f. 214 en 215.
- ²¹ *ibid.*, f. 215.
- ²² Stadsrekening 1578, f. 179: de beschrijving van het geschenk; f. 192: verslag betreffende de uitgaven voor de reis naar Antwerpen.